

1. DEMOGRAFIE

1.1 Základní informace o projektech

Demografické trendy

Projekt **Demografické trendy** z programového období 2006 byl zaměřen na prostorové efekty demografických trendů a migrace v teritoriu ESPON (metodický rámec projektu, demografické trendy, regionální implikace, politické implikace a doporučení). Jeho výstupem byla závěrečná zpráva obsahující relevantní mapy a indikátory.

DEMIFER (Demografické a migrační toky působící na evropské regiony a města)

Projekt DEMIFER, vypracovaný v programovém období 2013, svým obsahem navázal na projekt Demografické trendy. Tento projekt se zabýval studii počtu a struktury pracovních sil napříč evropskými regiony a analýzou politických alternativ ovlivňujících mezinárodní migraci a přirozený vývoj obyvatelstva. Na tomto základě byla stanovena typologie regionů dle míry migračních toků a možností rozvoje, formulovány scénáře popisující vliv kohezní politiky EU a klimatických změn a definovány indikátory současných demografických a migračních toků a ukazatele konkurenceschopnosti.

Cílem projektu DEMIFER bylo odhadnout budoucí změny v populačním růstu, počtu pracovních sil a stárnutí populace a posoudit různé strategie zaměřené na regionální konkurenceschopnost a sociální soudržnost.

1.2 Populační vývoj v teritoriu ESPON

Hlavní charakteristiky vývoje

Evropa čelí řadě demografických změn, mezi které patří zpomalení populačního růstu, stárnutí populace, pokles růstu obyvatelstva v produktivním věku a přechod od přirozeného přírůstku k migraci jako určujícímu faktoru populačního růstu. Hlavním faktorem stojícím za stárnutím obyvatelstva je trvale nízká úroveň fertility v posledních čtyřiceti letech.

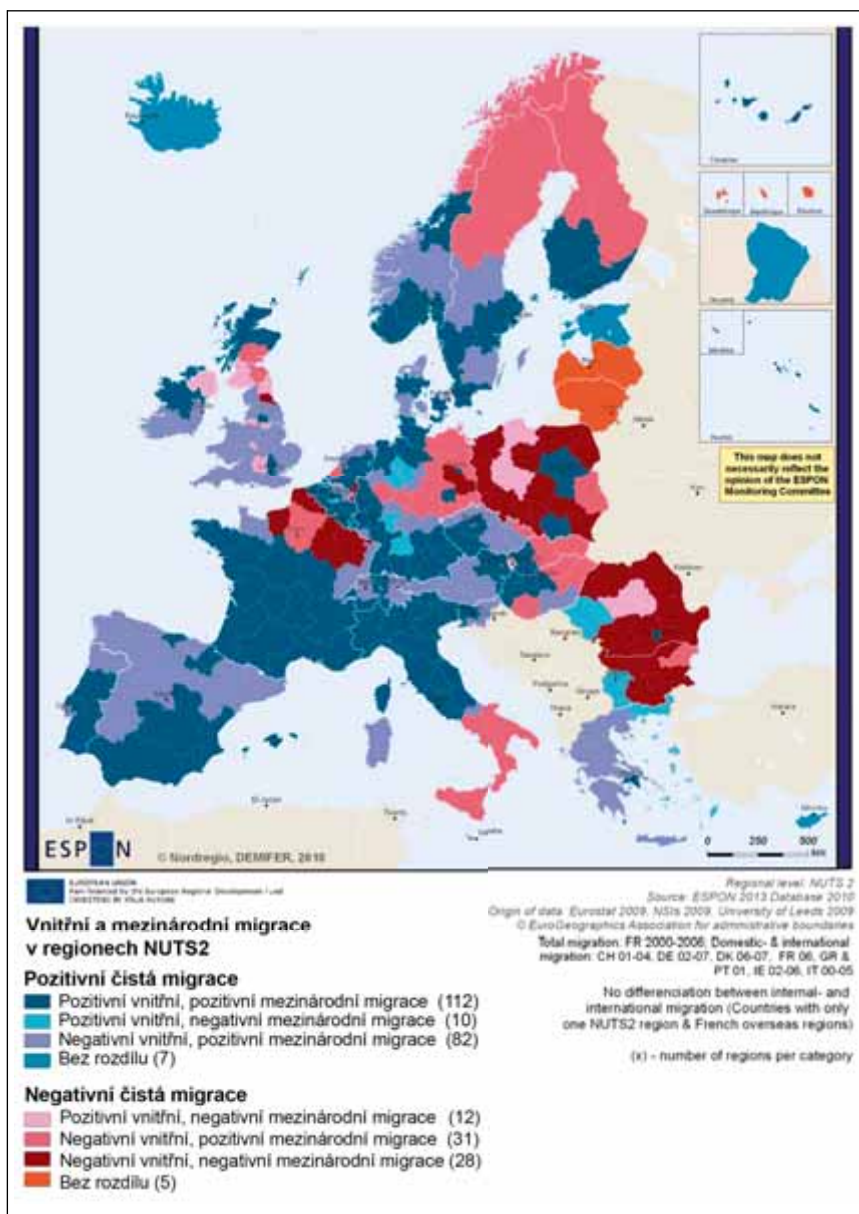
Přestože stárnutí obyvatelstva postihne všechny evropské regiony, různé typy regionů budou zasaženy různým způsobem. Úroveň fertility se v jednotlivých evropských regionech liší. Zatímco v některých regionech bude efekt stárnutí obyvatelstva zmírněn imigrací z jiných regionů nebo zemí, v jiných regionech může odchod mladého obyvatelstva efekt stárnutí populace zesílit. Mezi-

regionální mobilita může vyřešit nedostatek nebo přebytek na trhu práce v některých regionech, avšak politika stimulační mobilitu obyvatelstva nemusí mít pozitivní dopad na všechny regiony a regionální disparity se mohou zvětšit. Pokud nenastanou změny v demografickém a migračním vývoji, bude jedna třetina evropských regionů čelit významnému poklesu počtu obyvatel.

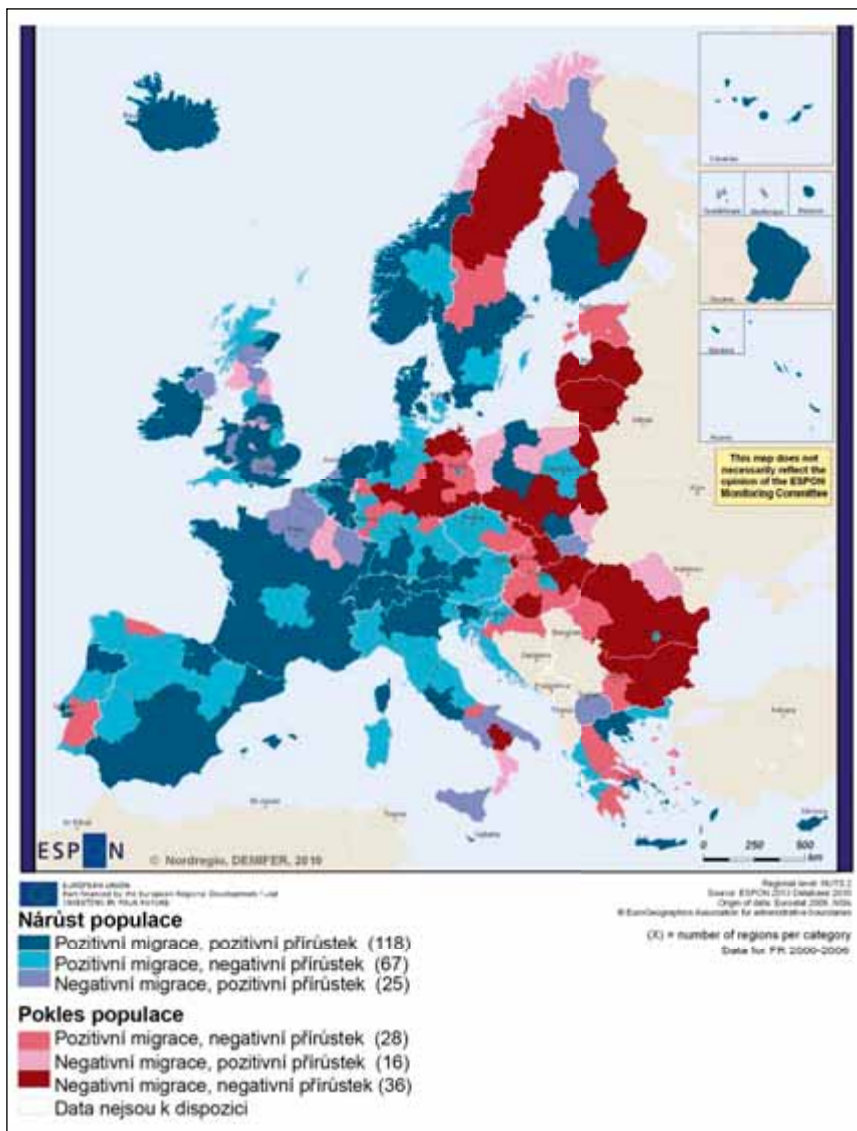
Největší populační ztráty byly zaznamenány v bulharských a německých regionech, zatímco největší zisky byly pozorovány v jižním Španělsku. Přirozený přírůstek má v současnosti na populační změny v Evropě však jen omezený vliv. Hlavním faktorem ovlivňujícím populační změny v Evropě je v současnosti mezinárodní migrace.

O bilanci vnitřní a mezinárodní migrace v regionech NUTS2 v období 2000–2007 vypovídá níže uvedená mapa.

Většina regionů ČR patří do kategorie, která sice vnitřní migrací obyvatelstvo ztrácí, ale mezinárodní migrací získává více, takže celková čistá migrace je zde pozitivní. Pouze 3 regiony (Praha, Střední Čechy a Jihozápad) získávají jak vnitřní, tak mezinárodní migrací a jen jeden region (Mo-

Mapa č. 1: Čistá migrace podle jednotlivých komponent, 2000–2007

Mapa č. 2: Populační změny podle hlavních komponent 2000–2007

ravskoslezsko) má negativní čistou migraci, protože vnitřní migrací ztrácí více, než kolik mezinárodní migrací získává. Regiony ČR se z tohoto hlediska nejvíce podobají regionům v Rakousku, severním Španělsku nebo Anglii. Zisk migrací však nedokázal ve všech regionech ČR vyrovnat ztráty způsobené přirozeným úbytkem. Dva regiony ČR (Jihovýchod a Střední Morava) zaznamenaly v období 2000–2007 úbytek obyvatel (viz mapa č. 2). Úbytek v regionu Moravskoslezsko byl způsoben jak negativní přirozenou měnou, tak negativním migračním saldem. Tyto tři regiony se tak podobaly více regionům střední a východní Evropy, zatímco zbývající regiony ČR, kde počet obyvatel díky migraci mírně rostl, byly více podobné regionům západní Evropy.

Dynamika populace v produktivním věku

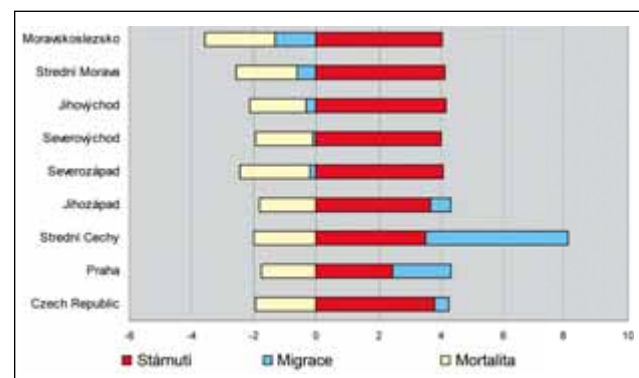
Ve většině zemí ESPON se v období 2000–2007 počet obyvatelstva v produktivním věku zvýšil, avšak ve více než čtvrtině regionů NUTS2 se tento potenciál pracovních sil snížil. Většina regionů ještě zaznamenává nárůst počtu obyvatelstva v produktivním věku díky postupné výměně dříve narozené generace později narozenou i díky pozitivní čisté migraci. Tyto regiony jsou téměř ve všech zemích kromě Německa a pobaltských zemí. Druhou nej-

početnější skupinou jsou regiony s celkovým pozitivním růstem, kde výměna dříve narozené generace později narozenou převyšuje negativní čistou migraci. Tyto regiony byly podle studie DEMIFER v období 2000–2004 typické v Polsku, na Slovensku, Velké Británii, ale vyskytovaly se také v České republice a Francii (tyto údaje se poněkud odlišují od údajů v mapě č. 1 vzhledem k jinému sledovacímu období). Jestliže však bude pokračovat stávající trend, je jen otázkou času, kdy se většina z těchto regionů přesune do skupiny s klesajícím potenciálem pracovních sil.

V šesti procentech regionů se zvyšuje počet obyvatelstva v produktivním věku díky pozitivní čisté migraci. Většina těchto regionů je v Itálii a v Německu.

Pokud vývoj obyvatelstva v produktivním věku hodnotíme podle průměrné změny počtu obyvatelstva ve věkové skupině 20–64 let v období 2000–2007, potom patří všechny regiony ČR s výjimkou Moravskoslezska k regionům růstovým. Většina z nich však patří k mírně růstovým podobně jako sousedící regiony Slovenska, Rakouska a Polska. Pouze Praha a region Středočeský patří k nejvíce růstovým regionům Evropy, obdobně jako regiony Irsko, jižního Španělska a Francie a některé polské regiony.

Růst celkové populace v produktivním věku v regionech NUTS2 v ČR v období 2000–2004 dokumentuje Graf č. 1.

Graf č. 1: Růst celkové populace v produktivním věku (20–64 let) v regionech NUTS2 v ČR v období 2000–2004 podle vlivu jednotlivých komponent (stárnutí, migrace, mortalita)

Pokud se nezmění míra ekonomické aktivity obyvatelstva, počet pracovních sil v teritoriu ESPON poklesne do roku 2050 o 17 procent.

1.3 Vliv migrace na populační změny a na vývoj a rozmístění pracovních sil

Pro posouzení vlivu migrace na populaci a pracovní sílu v teritoriu ESPON byly zpracovány tři referenční scénáře. První z nich „Status Quo“ ukazuje, co by se stalo, pokud by demografické režimy z období 2000–2005 pokračovaly beze změny až do roku 2050.

Druhý scénář „Bez migrace“ popisuje, jaké změny by nastaly jen v důsledku přirozené měny obyvatelstva a třetí scénář „Bez mimoevropské migrace“ uvažuje vedle přirozené měny také vnitřní a mezinárodní migraci v rámci teritoria ESPON.

Ve většině regionů západní Evropy má mimoevropská migrace větší vliv než vnitroeuropejská. Mimoevropská migrace posiluje regionální trh práce v 90 % zkoumaných regionů. Také index ekonomického zatížení evropských regionů pozitivně ovlivní mimoevropská migrace. Tento pozitivní vliv mimoevropské migrace bude ovšem nerovnoměrný. V České republice a v zemích střední a východní Evropy včetně bude poměrně slabý. Nejvýraznější bude v Rakousku, Švýcarsku a velké části Spojeného království a Itálie. Vnitroeuropejská migrace má větší vliv na populační vývoj než mimoevropská migrace zejména v regionech Bulharska, Polska, Rumunska a Slovenska, kde klesá počet obyvatel v důsledku vnitroeuropejské migrace.

Celkový dopad migrace na obyvatelstvo regionů Evropy v roce 2050 ukazuje srovnání uvedených dvou scénářů. Ve scénáři „Status Quo“ 75 % regionů získává oproti scénáři „Bez migrace“. Profitovat z migrace budou prakticky všechny regiony kromě severovýchodní Francie, severovýchodu Finska a jihovýchodu bývalé NDR. Ve střední a východní Evropě si polepší jen některé regiony, mezi které patří z ČR např. okolí Prahy a z dalších zemí Bukurešť a Mazovsko.

Výsledky výzkumu ukazují, že z migrace budou těžit bohatší regiony, zatímco regiony chudé budou migrací obyvatelstvo ztrácet. Migrace tedy bude prohlubovat regionální disparity, čemuž může zabránit politika regulující emigraci z chudých do bohatších regionů.

1.4 Typologie regionů podle jejich demografického statusu

Typologie podává obraz demografického a migračního vývoje a vývoje trhu práce a má pomoci navrhnout typy politických intervencí nejhodnějších pro jednotlivé skupiny regionů.

V rámci této typologie je v zemích ESPON rozlišováno sedm typů regionů, které jsou různým způsobem zasaženy demografickými a migračními toky.

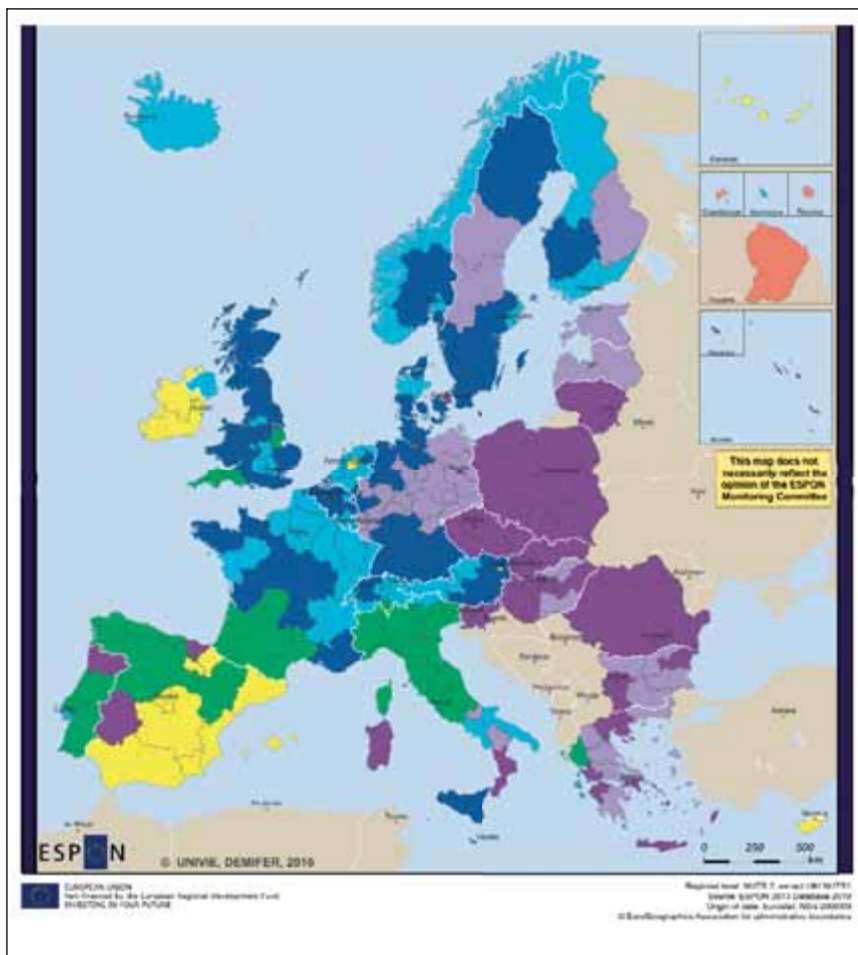
Klasifikace umožňuje na první pohled zachytit demografickou diverzitu evropských regionů v roce 2005 (mapa č. 3).

- „Typ 1 – Euro Standard“ se nejvíce blíží celkovému průměru teritoria ESPON, nicméně věková struktura je o něco starší než průměr. Převládá stagnace obyvatelstva přirozenou měnou a pozitivní čistá míra migrace. Problémem může být stárnutí obyvatelstva.
- „Typ 2 – Problém pracovní síly“ je charakterizován vysokým podílem obyvatelstva v mladém ekonomicky aktivním věku a pomalým poklesem počtu obyvatelstva v důsledku negativního přirozeného přírůstku.
- „Typ 3 – Rodinný potenciál“ má mírně mladší věkovou strukturu než je průměr a vysoký přirozený přírůstek, stejně jako pozitivní čistou míru migrace.
- „Typ 4 – Problém stárnutí“ je charakterizován starším obyvatelstvem a úbytkem obyvatelstva přirozenou měnou. Celkový počet obyvatelstva však zatím díky silné imigraci roste.
- „Typ 5 – Problém poklesu“ je formovaný negativní přirozenou měnou, stejně jako záporným saldem migrace. To má za následek vyliďňování doprovázené demografickým stárnutím.
- „Typ 6 – Mladý potenciál“ je charakterizován mladou věkovou strukturou a pozitivním přirozeným přírůstkem, stejně jako migračním přírůstkem.
- „Typ 7 – Zámořský“ je charakteristický značně vysokým podílem mladého obyvatelstva a velmi nízkým podílem starého obyvatelstva. Silný přirozený přírůstek je více než vyvažován negativním saldem migrace. Patří sem francouzské zámořské departementy.

Klasifikace	počet	populace	Věk. skupina 20–39 (%)						Věk. skupina 65 + (%)			Nárůst přirozené populace (v tis.)			Přirozená míra migrace (v tis.)		
			2005									Průměr za období 2001–2005					
			Ø	min	max	Ø	min	max	Ø	min	max	Ø	min	max	Ø	min	max
1) Euro Standard	79	127 915 217	25.68	22.57	28.72	17.46	15.33	20.30	0.01	-2.67	2.47	3.43	-2.11	9.36			
2) Problém prac. síly	61	116 767 795	30.43	28.33	33.84	14.51	10.66	18.96	-0.78	-4.76	2.89	0.08	-7.35	9.19			
3) Rodinný potenciál	55	104 556 600	28.15	24.80	36.32	14.57	11.13	16.96	3.72	1.06	9.00	2.12	-3.51	9.59			
4) Problém stárnutí	33	63 838 208	26.87	24.52	31.19	20.83	18.51	26.51	-1.74	-6.19	1.43	9.42	4.14	16.99			
5) Problém poklesu	38	50 166 688	26.32	21.47	30.04	19.49	15.89	22.55	-3.39	-10.35	-0.59	-1.20	-11.25	3.70			
6) Mladý potenciál	15	38 542 821	32.26	29.36	35.86	14.45	8.70	19.03	3.61	-0.15	9.78	17.10	9.96	26.30			
7) Zámořský	5	1 555 069	30.40	27.02	32.55	9.04	3.71	11.81	13.56	8.40	25.28	-1.78	-8.18	9.07			
Prostor ESPON	286	503 342 399	27.82	21.47	36.32	16.63	3.71	26.51	0.33	-10.35	25.28	3.16	-11.25	26.30			

Tab. č. 1: Typologie regionů dle demografického statusu

1) Poměr veškerého ekonomicky neaktivního a veškerého ekonomicky aktivního obyvatelstva.

Mapa č. 3: Typologie demografického statusu v roce 2005

Celá Česká republika z hlediska uvedené typologie patří, podobně jako Polsko, Slovensko, Slovinsko, Rumunsko, Litva a většina maďarských regionů do „Typu 2 – Problém pracovní síly“. Pokud přirozený úbytek obyvatelstva nebude dostatečně kompenzován imigrací, vznikne zde do budoucna problém s nedostatkem pracovních sil. Pokud jde o další sousedy ČR, regiony východního Německa patří do „Typu 5 – Problém poklesu“, ale většina německých a rakouských regionů patří do „Typu 1 – Euro Standard“.

regiony Jihovýchod, Jihozápad a více Severozápad, ostatní mírně ztrácejí. Očekávaná doba dožití u mužů i u žen odpovídá hodnotám běžným v západní Evropě.

Podle scénáře Expandující tržní Evropa mezinárodní migraci v rámci zemí ESPON mírně získávají regiony Jihovýchod, Jihozápad, Střední Morava, Moravskoslezsko a více Severozápad. Očekávaná doba dožití u mužů i u žen odpovídá hodnotám běžným v západní Evropě.

V souladu se scénářem Limitovaná sociální Evropa mezinárodní migraci v rámci zemí ESPON mírně získávají regi-

1.5. Populační scénáře v teritoriu ESPON

Demografický a ekonomický rozvoj jsou ve vzájemném vztahu. Úroveň fertility a velikost a směr migračních proudů vedou k rozdílům v růstu a stárnutí pracovní síly, zatímco postupné změny v ekonomickém rozvoji mají vliv na úroveň fertility a směr migračních proudů. Proto byly v rámci projektu DEMIFER rozpracovány čtyři sady populačních scénářů, které zohledňují alternativy budoucího ekonomického rozvoje v kombinaci s alternativními politickými variantami.

Tyto čtyři scénáře byly nazvány Rostoucí sociální Evropa, Expandující tržní Evropa, Limitovaná sociální Evropa a Tržní Evropa obtížných výzev.

Pokud jde o klíčové demografické ukazatele, jsou čtyři scénáře projektu DEMIFER charakterizovány v tab. č. 2.

Postavení ČR v rámci scénářů v horizontu let 2045–2050 je následující: V rámci scénáře Rostoucí sociální Evropa mezinárodní migraci v rámci zemí ESPON mírně získávají regi-

Typ scénáře	Podmínky realizace	Hlavní znaky
1) Rostoucí sociální Evropa	Úspěšná ekonomická politika ústící v trvalý růst a efektivní politiky soudržnosti	Výrazné zvýšení migrace (menší než u scénáře 2), snížení regionálních rozdílů u všech komponent
2) Expandující tržní Evropa	Trvalý ekonomický růst, silná konkurence	Méně příznivý vývoj fertility a mortality, zvýšení migrace, nárůst regionálních nerovností
3) Limitovaná sociální Evropa	Nízký ekonomický růst, gradace environmentálních problémů a úspěšné politiky soudržnosti	Malý pokles mortality, konstantní fertilita, pokles migrace, snížení regionálních rozdílů u klíčových ukazatelů (méně viditelné než u scénáře 1)
4) Tržní Evropa obtížných výzev	Nízký ekonomický růst, neuspokojené environmentální výzvy, silná konkurence	Velmi mírný pokles mortality, pokles fertility, více či méně konstantní úroveň migrace, zvýšení regionálních nerovností

Tab. č. 2: Populační scénáře projektu DEMIFER

ony Jihovýchod a Moravskoslezsko, ostatní mírně ztrácejí. Očekávaná doba dožití u mužů i u žen odpovídá hodnotám běžným ve střední a východní Evropě.

Podle scénáře „Tržní Evropa obtížných výzev“ mezinárodní migraci v rámci zemí ESPON mírně získávají regiony Jihovýchod a Moravskoslezsko a více Severozápad, ostatní mírně ztrácejí. Očekávaná doba dožití u mužů i u žen odpovídá hodnotám běžným ve střední a východní Evropě.

Z hlediska mezinárodní migrace v rámci zemí ESPON nejvíce získávají regiony ve Španělsku a nejvíce ztrácejí regiony v Rumunsku. Regiony ČR se nejvíce podobají regionům v Rakousku a Polsku.

Vliv mimoevropské migrace na situaci v ČR je z historických i ekonomických důvodů omezený.

Míra fertility je ve všech scénářích podobná jako ve většině zemí ESPON (vyšší míra fertility je pouze ve Francii, Beneluxu, Velké Británii, Irsku a Skandinávii). Území ČR je z hlediska míry fertility homogenní, pouze ve scénáři „Expandující tržní Evropa“ mají regiony Severozápad a Středočeský vyšší míru fertility než ostatní regiony ČR.

Standardizovaná míra mortality v ČR patří oproti evropskému průměru, podobně jako v dalších zemích střední a východní Evropy, k nejvyšším v Evropě, a to ve všech scénářích. Počet obyvatel ve všech regionech ČR podle všech čtyř scénářů klesá, přitom v regionech Středočeském a Severozápad je tento pokles jen mírnější. Ve scénáři „Rostoucí sociální Evropa“ je pokles mírnější také v regionech Jihovýchod a Moravskoslezsko.

1.6 Budoucí trendy v oblasti pracovních sil

Růst počtu pracovních sil nezávisí jen na počtu obyvatelstva v produktivním věku, ale také na míře jeho ekonomické aktivity. Výše popsané čtyři politické scénáře přinášejí sadu možných teritoriálních trendů v oblasti pracovních sil v Evropě založených na různých ekonomických, environmentálních a politických hypotézách.

Dva z těchto scénářů jsou kohezně orientovány a zkoumají vliv politiky snažící se zmenšit regionální disparity v ekonomické aktivitě obyvatelstva. Scénář „Rostoucí sociální Evropa“ počítá s příznivými ekonomickými a environmentálními podmínkami, zatímco scénář „Limitovaná sociální Evropa“ s podmínkami omezenými. Trendy pro vývoj míry ekonomické aktivity jsou v jednotlivých scénářích odlišné – růst v prvním scénáři a pokles ve druhém. Růst ve scénáři „Rostoucí sociální Evropa“ umožní i slabším regionům s nízkým podílem ekonomicky aktivních obyvatel, aby se přiblížily silnějším regionům s vyšší mírou ekonomické aktivity. Ve scénáři „Limitovaná sociální Evropa“ míra ekonomické aktivity klesá všude, ale slabé regiony mohou díky vládní podpoře zabránit prudkému poklesu ekonomické aktivity. V dalších dvou scénářích je veřejná politika soustředěna na konkurenceschopnost. Předpokládá, že trh splní svoji funkci a proto všechny bariéry, které brání jeho fungování, budou odstraněny. To je výborné pro silné regiony, ale už méně dobré pro regiony slabší. Přes celkový razantní růst ekonomické aktivity se ve scénáři „Expandující tržní Evropa“ budou regionální disparity zvětšovat. Ve scénáři „Tržní Evropa obtížných výzev“ bude ekonomická aktivita v důsledku trvalého ekonomického útlumu klesat, disparity se budou zvětšovat a slabší regiony budou

muset čelit prudšímu poklesu ekonomické aktivity, než je tomu u regionů silnějších.

Česká republika, stejně jako další země střední a východní Evropy včetně Německa, bude v období 2005–2050 podle všech čtyř scénářů patřit k územím s nejvýraznějším poklesem počtu pracovních sil. Ve scénáři „Limitovaná sociální Evropa“ bude tento pokles v ČR stejně výrazný ve všech regionech NUTS2, podle zbývajících tří scénářů by měl být pokles o něco menší v regionu Středočeském. Naopak k nejrůstovějším regionům v Evropě patří ve všech čtyřech scénářích Francie, britské ostrovy, severní Itálie a jižní Španělsko a ve scénářích „Expandující tržní Evropa“ a „Rostoucí sociální Evropa“ také Skandinávie a země Beneluxu.

1.7 Případové demografické studie v rámci projektu DEMIFER

V rámci projektu DEMIFER bylo zpracováno 12 případových studií, které byly zvoleny tak, aby byly zastoupeny alespoň jedním regionem NUTS2 všechny typy regionů definované v dříve uvedené typologii (str. 6) podle demografického statusu, kromě typu „Zámořský“. Aby byly případové studie reprezentativní, byly vybrány regiony, které se nejvíce blížily středu příslušné typologie. Mezi vybranými regiony je i region Jihovýchod z České republiky.

V rámci Typologie regionů podle jejich demografického statusu patří region Jihovýchod do typu „Problém pracovní síly“, který je charakterizován vysokým podílem obyvatelstva v mladém ekonomicky aktivním věku a pomalým poklesem počtu obyvatelstva v důsledku negativního přirozeného přírůstku. Do tohoto typu patří většina regionů zemí střední a východní Evropy.

Případová studie obsahuje základní geografické, demografické a ekonomické charakteristiky regionu Jihovýchod a věnuje pozornost migračním proudům ovlivňujícím populaci regionu. Vnitrostátní migrace je ve sledovaném období (1994–2008) v regionu NUTS2 Jihovýchod jako v obou jeho subregionech NUTS3 (Jihomoravský kraj a Vysočina) negativní a ztráty se postupně prohlubují.

Mezistátní čistá migrace je na rozdíl od vnitrostátní čisté migrace v regionu výrazně pozitivní a profituje z toho hlavně Brno a jeho okolí.

1.8 Shrnutí

Výsledky získané vytvořením typologie pro demografické a politické scénáře v rámci projektu DEMIFER ukazují, že zde existuje komplexní vzájemný vztah mezi důsledky kohezně a tržně orientované politiky. Politici tak mohou stát před obtížným úkolem najít kompromisní řešení mezi výhodami obou. Demografický vývoj může být velmi ovlivněn strategickými a politickými rozhodnutími, ať už jedné nebo druhé z politik. Regiony České republiky se z hlediska většiny demografických ukazatelů blíží spíše západoevropskému typu regionů, ale v některých ukazatelích (např. mortalita) jsou blízké regionům Evropy východní. Vývojem na trhu práce se regiony ČR, bez ohledu na scénář, podobají většině regionů střední Evropy včetně Německa a čeká je výrazný úbytek počtu pracovních sil. Vliv mimoevropské migrace na situaci v ČR je z historických i ekonomických důvodů omezený a do budoucna lze podpořit využití i tohoto zdroje pracovních sil.